

Evliyâ Çelebi'nin Bir "Günah Çıkarma" Kurmacası: Er Dede Sultan Türbesi

Er Dede's Shrine: A Fictional Confession of Evliyâ Çelebi

NURAN TEZCAN

Kapadokya Üniversitesi.

(nurantezcan@gmail.com), ORCID: 0000-0002-8371-6586.

Geliş Tarihi: 12.04.2023. Kabul Tarihi: 25.05.2023.

“ ” Tezcan, Nuran. "Evliyâ Çelebi'nin Bir 'Günah Çıkarma' Kurmacası: Er Dede Sultan Türbesi." *Zemin*, s. 5 (2023): 112-131.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8033421>.

Özet: Evliyâ Çelebi, Ankara monografisini "evsâf" anlatımının gereği olarak sadece Ankara türbelerini anlatmakla yetinmeyip ünlü "Er Dede Sultan Rüyası" ile bitirir. Bu ilginç rüyada yer alan "Er Dede Sultan" birçok okuyucunun dikkatini çekmiş, başta Ahmet Hamdi Tanpınar olmak üzere şehrin tarihî dokusunda Er Dede Sultan Türbesi aranmıştır. Ancak günümüzde de türbenin yerinin tespit edilmesine dair görüşler farklılık arz etmektedir. Bu yazıda Evliyâ'nın Er Dede Sultan rüyasının gerçek-kurmaca arası yapısı irdelenerek *Seyâhatnâme*'ye inanmakla inanmamak arasında kalan günümüz uzmanlarına ve okuyucularına onun sıra dışı anlatımını somutlaştırmak, anlattığı gerçeklerle vermek istediği mesajları nasıl içiçeştirdiği gösterilmek istenmiştir. *Seyâhatnâme*'nin sadece gezip görülen yerlerin anlatıldığı soğuk bir vesika olmanın ötesindeki boyutu, en çok ilgi duyulan anlatılardan biri olan *Er Dede Sultan Rüyası* ile ele alınmıştır. Rüyanın kurmaca yapısı dönemin tarihî olgu ve belgelerin ışığında, Evliyâ'nın içinde bulunduğu seyahat koşulları irdelenerek, Evliyâ'nın neden, niçin ve nasıl böyle bir rüya kurgulandığı sorgulanmıştır. Evliyâ'nın tarihî gerçekliğin içinden siyasi ilişkilerle insani zaafı harmanlayıp aynı zamanda "adab" zihniyet ve estetiği içinde okuyucularına da "nasihat" verme amacı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Evliyâ Çelebi, Ankara ziyareti, "Paşalar İsyanı", Hacı Bayrâm-ı Veli, Er Dede Sultan ve türbesi, rüya, kurmaca, nasihat.

Abstract: Er Dede Sultan, who was narrated through a dream account in the last section of the monograph on Ankara in Evliyâ Çelebi's *Seyâhatnâme*, has captured the attention of readers, including Ahmed Hamdi Tanpınar. Although there have been attempts to find Er Dede Sultan's shrine in the historical parts of the city, it could not be located or was mistakenly assumed to be discovered. This article, by looking into an intermediary structure of the dream account between fact and fiction, aims to lay out the unusual narrative strategy and show how narrated facts and conveyed messages are intertwined, which oftentimes present challenges for today's scholars and readers to believe in what is narrated in the text. This far-reaching aspect of *Seyâhatname*, which goes beyond being a dry travelogue, is well illustrated in the dream account of Er Dede Sultan, one of the most striking narratives in *Seyâhatname*. In light of contemporary historical events and documents and the circumstances of Evliyâ's travels, this article examines the fictional structure of the dream account in order to address why and how such a dream account was narrated. It demonstrates that Evliyâ, who shed light on the sacred landscape of the city with this dream account, blended political liaisons with human frailties by fashioning this narrative from within the historical reality and through an "adab" mentality and aesthetics that conveyed a message to the readers.

Keywords: Evliyâ Çelebi, Ankara travel, revolt of the paşas, Hacı Bayrâm-ı Veli, Er Dede Sultan, The Shrine of Er Dede Sultan, dream accounts, fiction, message, historical realities.

Evliyâ Çelebi'nin (ö. 1687'den sonra) Ankara seyahati, on yedinci yüzyıl Osmanlı tarihinde "Paşalar İsyanı" olarak bilinen isyan hareketi devam ederken yaptığı bir seyahattir. Onu Ankara'yı gezip görmeye yönelten olay, on yedinci yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli bir isyan hareketi olan, Varvar Alî Paşa (ö. 1648) ile İpşir Mustafa Paşa'nın (ö. 1655) başlattığı, Kars'ta bulunan Defterdârzâde Mehmed Paşa'nın da katıldığı isyan hareketidir. O sırada Defterdârzâde Mehmed Paşa'nın musahibi ve ulağı olan Evliyâ Çelebi'nin bu olayın bir parçası olarak yolunun Ankara'ya düşmesi bir tesadüf olmayıp Ankara Kalesi'nin on yedinci yüzyılda isyancıların ve Celâlîlerin hedefinde bir kale olmasındandır. Ve Ankara monografisi, Na'îmâ'nın (ö. 1716), 1700-1704 yıllarında yazdığı tarihinin 1641-1649 dönemini kapsayan IV. cildinde birebir izlerini bulduğumuz tarihî gerçeklikten soyutlanamaz.¹

Defterdârzâde Mehmed Paşa'nın 1646 yılında Erzurum'a tayin edilmesi üzerine Evliyâ Çelebi onun musahibi olarak Erzurum'a gider. Bir süre sonra Mehmed Paşa'yı öldürtmek isteyen Sadrazam Hezârpâre Ahmed Paşa² (ö. 1648), onu Kars'a tayin eder ve bunun üzerine Mehmed Paşa isyan eder (1647). O sırada aynı şekilde devlete isyan etmiş olan Sivas valisi Varvar Alî Paşa ile haberleşip iş birliği yapmaya karar verir. Defterdârzâde'nin ulağı olarak isyancı Varvar Alî Paşa ve İpşir Paşa arasında mektupçuluk yapan Evliyâ Çelebi, kendisini bu isyan hareketinin içinde bulur. Defterdârzâde Mehmed Paşa ve adamlarına yol gösterme göreviyle Ankara'ya doğru yola çıkar. Kış koşullarında zorlu bir yolculukla (Kızılırmak'tan geçerek Nenekler, Balıkhisar Köyü üzerinden) 1648'in Nevruz günlerinde Çubuk Ovası'na ulaşır. Kızılırmak'ı geçerken yollarını kaybedip ayrılmış olduğu Mehmed Paşa ve adamları ile tekrar burada karşılaşırlar. On yedinci yüzyılda eşkıya saldırılarının hedefinde olan Ankara ahali "devlete isyan etmiş" olan paşa ve adamlarının şehre girmesine izin vermezler. Ancak paşanın

1 *Târih-i Na'îmâ*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK, 2014), 4:1113-14; 1131-33.

2 "Zîrâ Sâlih Paşa, bizüm paşanın pederi Mustafâ Paşa'nın gulâm-ı hâssalarından idi kim mahsûsan Paşa efendimize eyâlet-i Erzurûm'ı anlar ihsân etdi. Ve Hezârpâre Ahmed Paşa, Kara Mustafâ Paşa'nın baş tezkireciliğinden berü bizim Defterdârzâde efendimizin adüvv-i cânı [can düşmanı] idi." Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (İstanbul: YKY, 1999), 2:185 (Metin içinde cilt ve sayfa numaraları gösterilerek yapılan alıntılar *Seyâhatnâme*'nin bu neşrine aittir).

daha önce yaptığı iyilikleri karşılığında üç gün kalmalarına izin verilir. Bunun üzerine "top atışları"yla şehre girerler. Evliyâ Çelebi o sırada Ankara kadısı olan Kederzâde'nin³ konağına yerleşir ve hemen şehri gezmeye çıkar. Şehir gezisinin başlangıç noktası Hacı Bayrâm-ı Velî Tekkesi'dir. Oradan Ankara Kalesi'ne çıkar ve *Seyâhatnâme*'nin "evsâf" yapısı içinde şehri anlatır. Evliyâ'nın Ankara anlatısı boyunca Hacı Bayrâm'a (ö. 1430) bir leitmotif gibi tekrar tekrar yer verdiği görülür. Tekkesini ziyaret eder, bizzat sohbet ettiği tekke şeyhini, çok sayıda olan müritlerini, dervişlerini ululayarak anlatır, Hacı Bayram Camii hakkında bilgi verir. Hacı Bayrâm'ın türbesini ziyaret eder ve ona yüklediği *kutb-ı muhteşem*, *rûkn-i muhterem*, *âbid-i yegâne*, *nâsîh-ı halâyık*, *kıdve-i ricâl*, *nokta-i kemâl* gibi sıfatlar dikkat çeker (2:228). Hatta Ankara'nın o dönemde dünya çapındaki ticaret metayı olan keçilerinin tüyünün yumuşaklığını onun kerametine bağlar (2:226).

Evliyâ Rüyasında Er Dede Sultanı Görüyor

Ankara "evsâf"ını "devlete sadakatlı" bir seyyah ile "devlete isyan etmiş" (patronu) paşa arasında kalan çaresiz Evliyâ, bu ikilemini âdeta günah çıkarırcasına "Er Dede Sultanı rüyasında görme" kurmacası ile bitirir (2:226-28):

Evliyâ, günün sonunda Hacı Bayram Tekkesi ziyaretinin etkisinde kalarak onun için hatm-i şerîfe başlar:

Ve mine'r-rü'yâ-yı sâliha: Hakîr Evliyâ ol gün ki Kal'a-i Engürü'ye dâhil olup ibtidâ âsitâne-i Hacı Bayrâm-ı Velî'ye varup ziyâretiyle müşerref olup bir hatm-i şerîfe şürû' edüp konağımıza gelüp ba'de'l-ışâ [yatsıdan sonra] evrâd [u] erkânımız [dualarımızı] edâ edüp du'â-i istihâre [işin akıbetini anlama amacıyla rüyaya yatma] ile hâb-âlûd olup [uykuya dalıp] menâmında [rüyamda] görürüm kim...

O gece rüyasında Hacı Bayrâm'ın "mürşid"i olan Er Dede Sultan'ı görür:

Bir orta boylu, sarı sakallı aselî [bal rengi] hırka-i peşmîne [yün hırka] giymiş, başında aselî külâh-ı veledî üzre on iki dolama destâr-ı Muhammedî sarmış gelüp eydür: "Bak a oğlum! Lâyık mıdır kim benim tilmîzüm [yetiştirmem] olan Kösec Bayrâm-ı Velî'ye giderken beni basup geçesin, anı ziyâret edüp bir hatme mübâşeret idesün [hatim duasına başlayasın], bana bir Fâtîha tilâvet edüp [okuyup] geçmeyesün, lâyıktır mı?" (2:226).

3 Evliyâ'nın 1648 yılında ziyareti sırasında Ankara kadısının Kederzâde (Kederoğlu) olduğu kaynaklarla doğrulanmaktadır. Evliyâ Çelebi'nin Ankara monografisi üzerine bkz. Nuran Tezcan "Tarihin Işığında Evliyâ Çelebi'nin Ankarası," *Seyyahın Kitabı: Evliyâ Çelebi Üzerine Makaleler* (İstanbul: YKY, 2019), 207-254.

Evliyâ şaşkınlık içinde ona kim olduğunu sorar: “Hakîr eyitdüm: Sultânım cenâb-ı şerîfiniz kimdür? Ben sizi bilmem ve kande [nerede] sâkin olursun?” der. Rüyadaki kişi sitemle hatırlatır:

Anlar eyitdi: “Âlem-i fetâliğinde [gençliğinde] Güleşçiler Tekyesi’nde ve Sultân Murâd huzûrunda pehlivânlara du’âcılık ederken “Engürü’de Er yatır, Rûm’da Sarı Saltık, demez miydün. İşte Engürü’de Er Sultân benim” (2:227).

Evliyâ’nın Hafızasındaki Güreş Duası

Evliyâ, burada geçmişe dönüşle gençliğinde IV. Murâd’ın (salt. 1623-1640) mu-sahibi olduğu sırada IV. Murâd’la Melek Ahmed Paşa’nın (ö. 1662) güreşmelerini anlatırken onlar güreşe başlamadan önce “güreş ritüeli” olan duayı okuduğunu hatırlar. *Seyâhatnâme*’nin 1. cildinde (71b) anlattığı bu olayda okuduğu duada “Engürü’de Er yatır” geçmektedir:

Allâh Allâh Hâce-i ‘Azîm Seyyid-i Kâ’inât ve Mefhar-i Mevcûdât ber-kemâl-i cemâl Muhammed Mustafâ-râ salâvât. Engürü’de Er yatır, Rûm’da Muhammed Buhârî Sarı Saltık tan [şalvar, don]⁴ geyer ve tummân [şalvar]⁵ çeker. Pîrimiz Hazret-i Mahmûd Pîr-yâr-ı Velî aşkına dest-ber-dest [ele ele] kafâ-ber-kafâ [kafa kafaya] sîne-ber-sîne [göğüs göğü-se] Mahabbet-i Alî, şîr-i Yezdân-ı Velî ‘aşkına Allâh onara” deyü du’â ederdüm (1:119).

Evliyâ, Ankara yolculuğundan kısa bir süre önce Defterdârzâde Mehmed Paşa’nın da bulunduğu Mingrelistan zaferini kutlama yağmasına katılmıştır (1647) ve Seydî Ahmed Paşa çoşup Bâkî Paşa ile güreşe tutuşur. Seydî Paşa, Evliyâ’dan “Bizi salâvâtla” diyerek dua etmesini ister.⁶ Evliyâ da hemen dua eder:

4 Bkz. Robert Dankoff, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü* (İstanbul: YKY, 2013), 223.

5 Dankoff, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*, 233.

6 “İşbu sene bin elli altı ve elli yedi senesinin içinde...” (1647) Seydî Ahmed Paşa ve diğer paşalar Mikrislistân yağmasında gösterdikleri “yüz aklıklarından” dolayı bir kutlama gecesi düzenlerler. Mikrislistân seferine katılmış olan Evliyâ Çelebi ve Mehmed Paşa da bu kutlamaya katılırlar. Seydî Ahmed Paşa ve Bâkî Paşa keyiflenip güreş yapmak isterler: “Seydî Ahmed Paşa ile Bâkî Paşa esnâ-yı kelâmda azğuşup bu kadar huzzâr-ı meclis var iken ta’âmı bırakup yaka yakaya gelüp, ‘Kalk Evliyâ! Biz iki paşa güleş ederiz. Bizi salâvâtla. Aç karnına bir eyi güreş edüp sonra ta’âm yiyelim’ deyince hemen hakîr nola deyüp ‘Şast ber-kabza, çekilmiş yay oku gibi hâzırım’ deyüp sofrâ başından ayak üzre kalkup ‘Allâh, Allâh! Hâce-i âlem, Seyyid-i Kâ’inât ve Mefhar-i Mevcûdât ber-cemâl-i kemâl Muhammed Mustafâ-râ salâvât. Engürü’de Er yatır, Rûm’da, Sarı Saltık tan giyer ve tumman çeker. Pîrimiz Hazret-i Mahmûd, pîr-i yâr-ı velî aşkına iki vezirdür. İkisünün dahi dutduğun Allâh öger, dîn [u] imân ile gide’ deyüp bu iki zôr-âver ve vezîr-i dilâvereyn-i

Allâh, Allâh! Hâce-i âlem, Seyyid-i Kâ'inât ve Mefhar-i Mevcûdât ber-cemâl-i kemâl Muhammed Mustafâ-râ salâvât. Engürü'de Er yatır, Rûm'da, Sarı Saltık'tan giyer ve tumman çeker. Pîrimüz Hazret-i Mahmûd, Pîr-i yâr-ı Velî aşkına iki vezîrdür. İkininün dahi dutduğun Allâh öger, dîn [u] imân ile gide (2:185).

Hafızasındaki güreş duasını, Ankara'ya gelmeden kısa bir süre önce bu olayla tazelemiş olan Evliyâ, rüya kurmacasında onu "Er Sultan" olarak zikreder. Ve rüyadaki kişi sözlerine devam eder: "Aşağı Tahte'l-kal'a kurbunda Odunbâzârında bir kesîf [basık] kubbe içinde kaldum. Anda gelüp beni ziyâret edüp bir Fâtihâ'yla şâd eyle" (2:227).

Evliyâ'nın Bulunduğu Koşullarda Manevi Güce İhtiyacı Vardır

Evliyâ'nın güreş gibi zor bir sporda üstünlük için "manevi gücüne" sığımlan "Er"den/"Er Dede Sultan"dan şimdi kendisi için "manevi güce" ihtiyacı vardır. Kaleyi gezip, kalenin yakınındaki At Pazar'ından Uzun Çarşı'ya (Çıkrıkçılar) geçip Tahtelkale'deki çarşıya (Ulus Hali'nin bulunduğu bölge) indiğini bildiren Evliyâ, bu Türkmen şehirde bulunan pek çok tarihî ve manevi şahsiyetin türbeleriyle karşılaşmıştır.⁷ Hacı Bayrâm ve onun mürşidi olduğunu söylediği Er Dede, şimdi bulunduğu koşullarda en çok ihtiyaç duyduğu manevi güçtür. Rüyadaki kişi ona ihtiyacı olan sözü söyler:

"Sen dahi dünyâda ve âhiretde şâd [u] ber-murâd olasın. Sabâh namâzından sonra sana bir âdem göndereyim, hemân bana benzer, anun ile el ele verüp bu şehri içre refât ederek [yürüyerek] bana gelüp ziyâret eyle. Selâmün aleyküm" deyüp gâ'ib oldu (2:227).

Hemen uykudan uyanan Evliyâ'nın aklı karışmıştır. Abdest alıp sabah namazı kılmaya hazırlanırken paşanın askerlerinden biri gelip onu sabah kahvaltısına davet eder, fakat iştahı kaçmıştır, oruçlu olduğunu söyler:

Hemân hâbdan bî-dâr olup [uykudan uyanıp] pâk âbdest alup vakt-i sabâha muntazır durup ba'de's-salâti'l-fecr [sabah namazından sonra], paşadan bir mehter-i enderûn [hizmetli] gelüp "Buyurun tahta'l-fitûra" [kahvaltıya] dedi. "Hayır oğlum! Bu gün sâ'imim [oruçluyum]" deyü mehteri savdım (2:227).

servereyn-i hünervereyn-i vâli-i mihtereynler birbirleriyle kuç kuçağ olup keşân-ber-keşân yaka çâk rûyları otâğ içre hâk yaka yakaya olup pehlivân-âsâ küşte-gîrlük edüp..." (2:185).

7 Ankara'da, bildiği gibi, eski bir Selçuklu ve Türkmen şehri olmasının yanı sıra eski bir "âhîlik" geleneğiyle ticaret şehri olduğu için kale ile Tahte'l-kale arasında kalan bölgede pek çok tarihî ve dinî şahsiyete ait türbeler bulunmaktadır.

Tam o sırada karşısına “rüyasında gördüğü adam” çıkagelir ve “Er Dede Sultan rüyamda beni size gönderdi” der:

Hemân amı gördüm, ahşam vâkı’ında gördüğüm kimesne çıkageldi. Selâm verüp “Evliyâ Çelebi, siz misiz? Buyurun, Er Dede Sultân vâkı’amızda [rüyamızda] bizi size gönderdi. Ziyâretine gidelüm” dedi. Ammâ sözü gûyâ yer altında zîr-i zemînden [yer altından] çıkar. Hakkâ yüzü münevver ve sözü şîrîn mü’essir [tatlı ve etkileyici] (2:227).

Rüya ile Gerçeklik Arasındaki “Mucize”

Evliyâ, burada her ne kadar “rüyadan uyanma” olarak anlatıyorsa da, karşısına gelen bu kişiyle kurduğu gerçeküstü ilişki bundan sonra olanların “rüyada” mı, yoksa “gerçekte” mi yaşandığı noktasında kesin olmayan bir izlenim vermektedir. Çünkü gelen adam “Er Dede’nin onu Evliyâ’ya gönderdiğini” söylüyor. Burada iç içe geçmiş rüya kurgusu ile Er Dede’nin mucizevi gücü pekişir. Böylece Evliyâ’nın da tam istediği, ihtiyaç duyduğu “manevi güce ulaşma isteği”nin gerçekleşme yolu bu “mucizevi olgu” ile açılır! Birlikte çıkarlar:

Hemân ferâcem giyüp Bismillâh ile kapudan taşra çıkup piyâdece giderken ilerü şehri içre on bir mahalde medfün [defn edilmiş] kibâr-ı evliyâullâhları ism [ü] resimleriyle [isim ve âlâmetleriyle] söyleyüp ziyâret etdirüp ba’zısına “bizim çerâğımızdur” [yetiştirmemiz] der, ba’zısına “Azîzim Hâmid Efendi halifesidir” deyü elüme yapışup ziyâret ziyâret gezdiklerimiz de inşâallâhu Te’âlâ tahrîr olunur (2:227).

Burada geçen *ilerü şehri içre* ifadesi, Ankara Kalesi ile aşağı yüzde bulunan Tahtelkale - Suluhan çevresinin şehrin dokusunda bir türbeler bölgesi olduğu düşünüldüğünde “şehrin merkez bölgesi” anlamına gelir –daha sonra *derûn-ı Engürü* ifadesini kullanır– ve Ankara’nın tarihî Türkmên şehri olarak pek çok “yatır” (türbe) bulunan bölgesidir. Bu bölgeyi çok iyi gözlemlemiş olan Evliyâ, “evsâf” yöntemi gereği bunları yazacağını bilinçaltında planlamıştır.

Rüyadan uyandıktan sonra “gerçek” olarak anlattığı bu “birlikte yürüyüş” birden rüya ile gerçek arası bir kurguya dönüşür: “Hemân kim elime yapıştı, elinde aslâ kemiği yok idi. Ne cânibe eğsem hamîr gibi eğilirdi” (2:227).

Evliyâ, manevi bir kişiliğe/güce dokunmanın verdiği “uhrevi hazzı” tuttuğu elin “yumuşaklık”ında somutlaştırır. Onun elini tutan, yani ona “el veren” bu mucizevi “el” tam o sırada Odun Pazarı’nda bir türbe gösterip kaybolur:

Hemân elin elümden çeküp sağ eliyle bir ziyâret gösterdi ve yine elüme yapışdı. Ba’zı âhirete müte’allık [ilişkin] kelimâtlar ederek Odunbâzârı nâm bir mahalle vardıkda meydânun cânib-i garbîsinde bir kubbe-i sağîr [küçük kubbe] nümâyân olup [görü-

nüp] "İşte Er Sultân kubbesi şudur" deyü sağ eliyle gösterüp hakîr dahi ol tarafa nazar edince bir dahi yanına bakdum, ol kimesne gâ'ib olmuş. "Bre meded ben anun elin elümden koyurmasam gerek idüm" (2:227).

Er Dede'nin gönderdiği bu "mübarek adam" Evliyâ'ya Ankara ziyaret-gâhlarını, türbelerini tek tek gezdirip tanıtırken Odun Pazarı'nda Er Dede'nin türbesini gösterdiği sırada kaybolur, Evliyâ da onun gösterdiği yere bakayım derken "adam" elini bırakmıştır. Evliyâ, o anda bu mübarek eli bıraktığı için büyük bir pişmanlık duyar! Sabahın bu erken saatinde "şaşkın" bir şekilde nereye gideceğini bilmeksizin Ankara'nın ortasında kalakalır:

"Bre meded hâlüm neye müncer olur [sonu ne olur]" deyü cânib-i erba'aya [dört tarafa] vakt-i sheherde serâsîme [sersem] olup gezerdüm. Hemân ol şahsı gâ'ib ettiğim bir şâh-râh-ı azîm [büyük bir ana cadde] idi. Önümde ve ardumda görünmeyüp gâ'ib olmuşdu.

Evliyâ Er Dede Türbesinde

Adamın bu "esrarengiz" kaybolmasıyla anlatı yeni bir gerçekliğe döner: Evliyâ, şaşırılmış bir hâlde etrafına bakınırken, keçe kaplı bir kapı görür. İçeri girer ve yeni bir şaşkınlığa düşer: Bir bozahane! O zamanın meyhanesi olan bozahanenin içinde paşanın adamları ve daha başkaları oturmuş kimi bağlama, kimi tambura çalıp kendinden geçmiş bir hâlde eğleniyorlar.⁸ O sırada içlerinden bir tanesi "Evliyâ Çelebi, gel bir bozacığımızı iç" deyince, "Eyvah beni tanıdılar, bozahaneye girdiğimi gördüler" deyip utancından yerin dibine geçer:

İmdi şu keçe kaplı küçük kapudan içeri girmiş ola, deyü hemân kapuyu açup içeri girdüm. Meğer ne gördüm, bozahâne imiş. Bu kadar paşalı ve bu kadar harbende [seyis] ve harkeşân ve kimi çöğür ve kimi tambura çalup bir hây-hûy kim ta'bir ü tav-sîf olunmaz. Hemân biri "Evliyâ Çelebi! Gel bir bozacığımızı iç" dedi. "Hay benüm bozahâneye girdiğim gördüler" deyü hicâbumdan [utancımından] yire geçdüm (2:227).

İsyancı paşayla birlikte olmaktan devlete karşı suçluluk duyan (!?) Evliyâ, şimdi bir de içki gibi bir günahla karşı karşıya kalmıştır. Kendini dışarı atıp birden karşısına çıkan türbeye girer; işte bu Er Dede Sultan Türbesi'dir: "Hemân taşra çıkup [dışarı çıkıp] doğru Er Sultân kubbesine varup bâbın açup içeri girdikde..."

8 On altıncı yüzyılda canlı bir ticaret şehri olan Ankara'da pek çok kalvehane ve bozahanelerin olduğu bilinmektedir. Bkz. Özer Ergenç, "16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapı ve Kentsel Özellikler," *Tarih İçinde Ankara: Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, haz. Erdal Yavuz ve Ümit Nevzat Üğürel (Anlara: ODTÜ, 1984), 49-60.

bilinçaltındaki suçluluk duygusundan onu kurtaracak olan bir “türbe”ye yani “Er Dede Sultan” Türbesi’ne kendisini atar; böylece günahlarından, suçluluk duygularından kurtulacağı bir mekâna ulaşmıştır. Ve eşiğine günahkâr yüzünü sürüp ağlayarak rüyasına girip bir *mürşid-i kâmil* göndereceğini bildirip gerçekten de gönderen Er Dede’ye teşekkür eder:

“Esselâmü aleyküm yâ pîr-i azîz” deyü bükâ ederek [ağlayarak] atebe-i süffisine [eşiğinin en aşağı basamağına] bu âsî yüzüm [âsî olan günahkâr yüzümü] rûmâlîde kılıp [sürüp] eyitdüm [dedim] “Ey Sultânım! Vâkı’ama [rüyama] girüp sana bir mürşid-i kâmil vesîle [vasıta] gönderirüm dedin, ahde vefâ edüp [sözünde durup] gönderdin. Henüz irşâd olmadan [doğru yolu bulamadan] elümden aldın. Kapuna yüz süregelüp ziyâret etdüm” (2:227).

Beni Koru Ey Er Sultan!

Evlîyâ, Er Dede’nin türbesinde günahlarının af olması için yalvarır: “Habîb-i Hudâ aşkına beni dünyâ ve âhiretde mahrûm koma” (2:227).

Günahlarımı bir “hatim” indirerek telafî edeceğini bildirip hatm-i şerîfe başlar: “Allâh ile ahdüm olsun, rûh-ı şerîfiniçün bir hatm-i şerîf tilâvet ideyüm’ deyüp bir hatm-i şerîfe başlayup” (2:227). “Beni koru Ey Er Sultan” diye yalvarır: “Kabr-i şerîfinün sandûkası olan yeşil sûf [yün dokuma] ile mestûr [örtülü] zarfinun [sandukanın] altına girüp ‘Himâye yâ Er Sultân, himâye’ deyüp girdüm” (2:227).

Tam o sırada içi geçip sandukanın yeşil örtüsü altında uyuyakalır. Sırılsıklam ter içinde kalmıştır: “Ol sâ’at hâb-âlûd olup [uyku basıp] eyle gark-ı arak olmuşum kim [terlemişim ki] esbâblarumdan taşra ter çıkup [ter elbisemin üstüne çıkmış]” (2:227).

Rüya İçinde Rüya mı?

Ve tekrar “rüya” görür ve yine Er Dede Sultan’ı görür. İlk rüyasındaki Er Dede Sultan ile şimdi gördüğü rüyasındaki Er Dede Sultan’ın aynı görünüşte olduğunu, yani her ikisinin de aynı Er Dede olduğunu “teşhis” etmiştir (!): “Mukaddemâ yine vâkı’amda gördüğüm gibi Er Sultân’ı evvelki eşkâliyle görüp selâm verdi” (2:227).

“Beni kapından boş gönderme!”

Rüyanın içinde Er Dede’ye, ona gönderdiği adam vasıtasıyla kapısına geldiğini bildirerek yardımını esirgememesi için yalvarır; “beni kapından boş gönderme” yani “beni koru” der: “ve aleyk alup eyitdüm [selamına selam verip dedim]: ‘Sultânım! Bana vesîle gönderdiğün âdemi yitirüp bî-vesîle kalıp kapuna geldüm. Beni telhî-dest koma’ [beni eli boş döndürme!] dedüm” (2:227).

Er Dede Sultan Ona Duymak İstediklerini Söyler

Evliyâ, Er Dede Sultan'dan duymak istediklerini ona söyler: "Hemân eyitdiler: Sen hâfiz-ı Kur'ân olduğundan⁹ ve muhibb-i evliyâ olup kibâr-ı evliyâullâhın âsitânelerine [tekkelerine] yüz sürdüğünden mahrûm kalmazsın. Biz sana muhabbetimizden vâkı'ana girüp sana vesîle göndeririz" (2:227). "Kuran okuduğun, hafız olduğun için ve türbe ziyaretlerinde bulunduğun için sen bizim koruma gücümüzden mahrum kalmazsın. Zaten biz seni sevdiğimiz için sana vesile gönderdik" der ve ekler "Aşlında elinden tutup 'gel' dediğim sabah gelen bendim!": "Anun eline yapışup bre gel dediğim sabahısı yine ben varup eline yapışdum" (2:227).

"Seni doğru yola götürülecek olan 'mürşid' benim. Kaygılanma, sonunda selamete çıkacaksın, doğru yoldasın" der: "Seni tarîk-ı hakka götürür mürşid-i kâmilinüm, elem çekme âkıbet yolun selâmetle sırât-ı müstakîmdür" (2:227).

Er Dede, sözlerine "Ama bu yordakçılarla gezerken fakirlere ve zayıflara merhamet et, onları bu yordakçılardan korumaya çalış" diyerek devam eder: "Anmâ sen de bu 'avânlar [yardakçılar] ile gezerken istikâmet edüp [doğru yolda olup] fukarâ ve zu'afâyâ merhamet üzre olup 'avânlardan halâs etmeğe sa'y eyle [çalış]" (2:227). "Ve paşana söyle benim Engürüciğime kapanıp Celâlî olup buradaki Allâh yolunda olan kullara eziyet etmesin" der: "ve paşana söyle benim himâyemde olan Engürüciğümde kapanıp Celâlî olup civârümde olan ibâdu'llâhları müte'ezzî etmesin" (2:227).

Evliyâ'nın "İyi İnsan"ı

Böylece Evliyâ, devlete isyan etmiş bir paşayla Ankara'da bulunmaktan dolayı duyduğu huzursuzluğunu açığa vurur. Er Dede Türbesi'nde bunun iç hesaplaşmasını yapar, "kendisinin seyyah olduğunu", dolayısıyla "masum olduğunu", bu suçta ortak olmadığını vazifesi gereği bulunduğunu vurgulamak ister; ve Er Dede'nin ağzından "ve Allâh sana seyahatini selametle tamamlamak nasip etsin ve son nefesinde seni imandan ayırmasın, Hz. Muhammed'in şefaatinin nasip etsin" diyerek "seyyahlık" vazifesini kutsar:

ve sana Cenâb-ı Bârî seyahat-i tâm, âhir nefesde îmân verüp şefâ'at-i Resûlullâh'ı nasîb edüp sıhhat-i bedenle cihâmı geşt ü güzâr etdükçe azıcık ta'âm ye ve azıcık söyle ve az uyu ve ilme çok amel eyle [sağlıkla dünyayı gezip azıcık yemek ye, az konuş, az uyu ve ilme çok çalış!] (2:227).

⁹ İyi bir medrese eğitimi almış olan Evliyâ Çelebi, aynı zamanda hafızdır ve hocalarından biri saray imamı Evliyâ Mehmed Efendi'dir (1:118).

Bu son cümlesinde “doğru yol”u bulmak için lazım olanın “amel” yani “davranış terbiyesi” olduğunun altını çizen Evliyâ, bu görüşünü ayetle pekiştirir. Fâtır Suresi (35) 10. ayete gönderme yapar: “netîce râh-ı hakkı bulmağa lâzım olan ameldür kim Cenâb-ı Bârî Kur’ân-ı Azîm’inde [“Güzel kelimeler ancak ona yükselir. Onu da iyi amel yükseltir”] buyurmuşdur” (2:227).

Böylece “iyi insan”ın davranış ölçütlerini Er Dede’nin ağzından söyletir: Bedensel isteklerinde ölçülü, beşerî davranışlarında çalışkan ve bilgili ol!

“İyi insan” olma ölçütüne “ana-baba kıymeti bilmek ve mübarek insanları dua ile yâd etmek” ölçütünü de ekler: “Bu nasihatlarımı tut ve hukûk-ı vâlideyni ve bizi hayr du’âdan unutmama, pîrlere ri’âyet eyle. Yürü Allâh işin râst getirüp âkıbetin hayr ola” (2:227).

Kendi Parodisi

Er Dede’nin ağzından bunları da söyledikten sonra rüya ile gerçeklik arasındaki kurmacasında yeniden gerçeğe döner:

Evliyâ, tam Er Dede Sultan’la ruh birliği içinde kendinden geçmiş bir hâlde Fâtiha okuyup dua ederken (!) türbenin kapısında bir gürültü kopar. Türbeye yeni ziyaretçiler gelmiştir. Ziyaretçilerin paldır küldür girişi ile bu “uhrevi ortam”dan uyanan Evliyâ, kendini yeniden gerçek dünyada bulur. Gelenler yüksek sesle “Bu türbenin türbedârı yok mu?” diye sorarlar: “Bu niyyete el-Fâtiha deyüp Fâtiha-i şerîfi tilâvet edüp dest-bûs ederken türbe-i pür-envâr kapusundan bir kütürdü kopup ‘Ya bu türbenin türbedârı yok a!’” (2:227).

Evliyâ, sırlıklam terlemiş olarak uykudan uyanıp sandukanın örtüsünün altından çıkar: “hâbdan bîdâr olup [uyanıp] Er Sultân’ın sandûkası sûfu altından çıkup mest [u] medhûş sır sıklam tere gark olmuşum.” Onu gören ziyaretçiler “Türbedâr siz misiniz” diye sorarlar: “Meğer türbe-i şerîfe vâfir zâ’irler gelüp ‘Siz türbedâr mısınız’ dediler” (2:227).

Evliyâ şaşkınlıkla ne diyeceğini bilemez ve kendisiyle dalga geçer, “Bir de türbe hizmetlisi oldum!” der: “Belî bu âsitânenün huddâmı olduk deyü...” (2:227).

Paşanın da Aynı Rüyaı Görmesi

Kurmacasında kendisiyle alay ederek bir kez daha gerçekliğe dönen Evliyâ, Er Dede ile yaptığı konuşmadan çok duygulanmış olarak ağlamaklı bir hâlde türbeden çıkıp konağa döner, gördüğü rüyayı paşaya anlatır: “Hakîr vedâ’-ı Fâtiha’yı tilâvet edüp yine bâb-ı sa’âdetin sedd edüp [kapatıp] bükâ-âlûd olarak [ağlamaklı hâlde] konağuma gidüp dosdoğru bu vâkı’ayı [rüyayı] paşaya dedüm” (2:227).

Paşa rüyayı duyunca büyük bir şaşkınlık içinde "Esağfirullâh!" der; çünkü paşa da aynı rüyayı görmüştür! Ve rüyaları birbirine uyuştur: "Meğer paşa dahi benüm gördüğüm Er Sultân vâki'asın gördüğün hakîre nakl edüp vâki'alarımız vâki' olup mutâbık geldi" (2:228).

Paşa bunun üzerine artık Celâlî olup Ankara Kalesi'ni ele geçirmenin mümkün olmayacağını anlar. Derhâl askerlere dağıtılan silahları toplatır:

"Tiz bölükbaşılara ve sekbân ve sarıca askerlerine verilen cebehâne tüfenkleri ve silâh-larun getirsinler. Bize kal'a-i Engürü'ye kapanup Celâlî olmak şimden gerü harâmdur" deyü cümle silâhları askerî tâ'ifelerinden alup âsûde-hâl oldu (2:228).

"İsyancı Paşa" ve "Masum Evliyâ"

Rüyaların "aynı" olması ile Er Dede'nin "mucizevi uyarısı" tecelli etmiştir. Er Dede türbesinde günah çıkarmış olan "masum" (!) Evliyâ, sanki "paşanın zihninde Ankara Kalesi'ne kapanıp Celâlî olmak gibi hafif bir niyeti" olduğunu "tam o anda!" öğrenmiş gibi itiraf eder: "Meğer paşanın dimâğında Engürü'de kapanup Celâlî olmak râyihacığı var imiş" (2:228).

Ankara'dan Kaçış

Paşanın Ankara'yı derhâl terk etme kararı karşısında Evliyâ, acele ile *evsâf* usulünce şehrin türbelerinin ziyaretine çıkar.

Önce Hacı Bayrâm-ı Velî ve ondan sonra da *eş-Şeyh Hazret-i Er Sultân*'ı ziyaret eder ve "rüyasında gördüğü"nü zikretmeyi ihmal etmez. Er Sultan'ı "sâhib-i da'vetü'l-müstecâbe, matla'-ı envâru'l-kerâme, mazhar-ı envaru't-târîka, kâşif-i esrâru'l-hakîka, ber-tâlibân-ı târîk-ı ikân ve sârbân-ı rahîk-ı irfân" sıfatlarıyla yüceltir:

İsm-i şerîfleri Mahmûd'dur. Yine derûn-ı Ankara'da rahm-ı mâderden [ana rahminden] müştakk olmuşdur [doğmuştur]. Tarîk-i Kâdirî'de Şeyh Hâmid hazretlerinin şeyhlerindendir.¹⁰ Niçe bin keşf [u] kerâmetleri âşkâre olup hamd-i Hudâ bu hakîre dahi ziyâreti müyesser olup vâki'amızda görüp dâr-ı bâkîde iken irşâdlarıyla behre-mend olduk. Rahmetullâhi aleyh. Derûn-ı Engürü'de Ağaçbâzârı'nda bir kubbe-i müfid [ü] muhtasarda âsûdedürler. Ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdur.¹¹ Kuddise sırruhu (2:228).

10 Şeyh Hamîd, Hacı Bayrâm'ın şeyhi olan Kayserili Şeyh Hamîdüddîn-i Velî olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla Evliyâ böylece Er Dede'yi Şeyh Hamîd'in şeyhlerinden olarak gösteriyor olmalıdır.

11 Galantî'nin *Ankara Tarihi*'nde "Ankara'nın Meşhur Adamları" bölümünde Ankara'nın dinî ve kültür tarihine mâl olmuş ünlülerin adlarını ve hayatları hakkında kısa bilgiler verilir. Bunlar ara-

sında Şeyh Hazret-i Er Sultan'a da yer verilmiştir. Ancak buradaki tüm bilgiler Evliyâ Çelebi'nin verdiklerinden ibarettir ve kaynak olarak sadece Evliyâ Çelebi gösterilmiştir: Avram Galanti, *Ankara Tarihi* (İstanbul: Tan Matbaası, 1950), 105. Bugün Ankara'da Ulus-Susam Sokak'ta bulunan Hallaç Mahmûd Camii'ndeki Hallaç Mahmûd Türbesi de tamamen Evliyâ'nın rüyasına dayandırılarak Er Dede Türbesi olduğu bildirilmektedir. Bkz. "Er Dede Sultan (Hallaç Mahmut Türbesi) Ankara-Altındağ-Hallaç Mahmud Camii," [Kaynak: Abdülkerim Erdoğan, *Manevi Mimarlarıyla Ankara* (Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007)], <https://www.evliyalar.net/er-dede-sultan-hallac-mahmut-turbesi> (erişim: 23 Mayıs 2023). Evliyâ'nın Er Dede'nin adını Mahmûd olarak vermesi onun Hacı Bayrâm'ın hocalarından biri olarak kabul edilmesinin de sebebidir.

Evliyâ Çelebi'nin Er Dede Sultan'ını arayanlardan biri de Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Tanpınar, *Beş Şehir*'deki (1946) Ankara anlatısında şehri Evliyâ Çelebi'nin Ankara anlatımına bağlı kalarak gezdiğini bildirir. Ve Evliyâ'nın Ankara'yı anlatırken "asıl orkestrasyonu" yattığı yerin adı bile unutulmuş bir Türk Evliyâsında yarattığı vurgulayarak bu etki ile o da Ankara'da Er Dede Sultan Türbesi'ni arar: "...Verdiği izahlara göre tasavvuf tarihinde mühim yeri olması lâzım gelen bu Erdede Sultan'ı bu sefer Ankara'da epeyce aradım. Bu vesileyle bilmediğim birçok şeyi öğrendiğim hâlde, onu bir türlü bulamadım. Yalnız bu işlerle yakından ilgili bir Ankaralıdan Kuşbaba diye anılan bir eski yatırım bu Erdede Sultan olması ihtimali bulunduğunu ve mezarımın da şimdiki Hal civarında yeni yapılan mektebin altında kaldığını öğrendim. Seyahatlerine doğruluğundan şüphe ettirecek derecede latif ve mizahî bir rüya ile başlayan Evliyâ Çelebi'nin rüyalarına ne kadar inanabiliriz? Bunu pek bilmem. Zaten ben Evliyâ Çelebi'yi tenkit etmek için değil, ona inanmak için okurum. Ve bu yüzden de daima kârlı çıkarım." Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 23.

Ankara ve çevresindeki adak yerleri üzerine önemli bir çalışma yapmış olan Hikmet Tanyu ise bugün artık kalmamış olan türbenin Tahtakale'deki Hal ile Keresteciler çarşısı arasında bulunan Kurtbaba türbesi olduğunu, halkın adak amacıyla çok rağbet ettiği bu türbenin Ankara'nın ikinci büyük yangınında yandığını bildirir: "Otuz yıl kadar önce eski Tahtakale denilen semtin, Keresteciler yakınında Kurtbaba türbesi vardı. Yakınlarda yıkıtılan İnkılâp (Devrim) ilkokulu ile Hal binası arasına, yola veya yolla bina arasındaki bir yere raslıyan bu türbe Ankara'nın büyük yangınlarından ikincisi olan Tahtakale yangınında yanmıştır. Üstü kapalı idi. İçeri girilip namaz kılınır idi. Huysuz bağırıp çağırın, söz dinlemeyen (aksi) çocukları oraya götürerek türbeye kapatırlardı. Beş dakika bıraktıktan sonra çıkarırlardı. Mum adanır, mum dikilirdi. Bez, iplik bağlayanlar da olurdu. Bu türbedeki zâtın adı Kuşbaba değil, Kurtbaba idi. Halk böyle bilirdi. (...) Yukarıda bahsettiğimiz ve büyük bir yangınla ortadan kalkan Tahtakale semtinde Tahtakale Hamamı (şimdiki hal binası çevresinde, Odun pazarı veya sonraları Keresteciler denilen mahalde bulunan türbe, o çevrenin en meşhuru idi. Bunun Er Sultan'a ait olması muhtemeldir. O yangından kurtulamamıştır." Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1967), 54-55. Tanyu, ayrıca, Tanpınar'ın "Kuşbaba" dediği yatırım "Kurtbaba" olduğunu da belirtir (54-55).

Kaleyi gezen, Atpazarı kapısından çıkıp, Uzunçarşı'dan (Çıkırıçılar Yokuşu) Tahtelkale'ye gelen Evliyâ, Ankara'nın ticaret merkezi olan bu bölgelerini gözlemlemiş ve muhtemelen o bölgede bulunan Ankara'nın ünlü türbelerini görmüş ya da haberdar olmuştur. On yedinci yüzyılda önemli bir ticaret şehri olan Ankara'nın Yukarı Yüz diye adlandırılan kale çevresindeki Atpazarı, Koyunpazarı, Samanpazarı gibi ticaret mekânlarından sonra Aşağı Yüz diye adlandırılan Tahtelkale çevresi 2. bir önemli çarşı merkezidir.¹² Evliya'nın *Derûn-ı Engürü*'de Ağaçbâzârı'nda dediği yer Tahtelkale bölgesinde yakın geçmişe kadar Keresteciler diye bilinen Ankara'nın "odunpazarı"dır.¹³

Gerçeklikle rüyanın iç içe geçtiği bu kurmacadan çıkan sonuç şöyle özetlenebilir:

1. Geldiği gün şehri gezip akşamına Er Dede'yi rüyasında gördüğünü söyleyen Evliyâ, türbe ziyaretlerinin sonunda Ankara'da "birkaç gün" kaldığını bildirir. Bu "birkaç gün kalma" ifadesiyle bir yandan şehirde isyancı paşa ile bulunmaktan dolayı huzursuzluğunu, ama aynı zamanda nice *ulemâ*, *sulehâ* ve *evliyâ* türbesi olan bu şehri "layıkıyla" gezemediğini bildirmek ister: "Bu ziyâretlerden mâ'adâ şehri Engürü'nün enderûn [u] bîrûnundan niçe bin musannifin ve mü'ellifinden ulemâ ve sulehâlar ve kibâr-ı kümmelîn [kamillerin uluları] evliyâlar medfûndur. Ammâ bir kaç gün müsâfir olmamız sebebiyle bu kadarca tahrîr olundu. Rahmetullâhi aleyhim ecma'în" (2:228).
2. Evliyâ türbe ziyaretlerinden sonra Ankara'yı terk etmek üzere acele ile eşyalarını şehrin o sıradaki kadısı olan ve konağında kaldığı Kerderzâde'ye bırakır, tam o sırada (sabah namazıdır!) şehirde bir gürültü (*velvele*, *gulgule*, *feryâd u feza*) koptuğunu ve halkın bir kısmının "cürmü yokdur" bir kısmının da "Varvar'la birlik olmuş Celâlîlerdir" diye

¹² Bkz. Mehmet Tunçer, *Ankara (Angora) Şehri Merkez Gelişimi: 14.-20. yy.* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001); Mehmet Tunçer, "Angora (Ankara) Tarihsel Kent Merkezi Gelişim Süreci ve Suluhan Çevresi Tahtakale Çarşısı," *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler*, haz. Yılmaz Kurt ve Ertan Ünlü (Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF, 2012), 2:685-722; Ömer Demirel, "Osmanlı Uzun Çarşılarına Örnekler: Ankara-Sivas Uzun Çarşıları," *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler*, haz. Yılmaz Kurt ve Ertan Ünlü (Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF, 2012), 1:377-393.

¹³ Bkz. Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak*, 55.

bağırıldığını duyar: “Bre nedir aslı, derken hemân bu kadar âdem ayağa kalkıp ‘Biz paşadan hoşnuduz, cürmü yokdur’ derler. Bir fırkası dahi ‘Emîr pâdişâhındur. Varvar ile birlik olmuş Celâlîler’dür, tevâbî’leri harâmîlerdür.” Ve Evliyâ, saray tarafından paşanın katline ferman geldiğini anlar: “Meğer paşanın katline hatt-ı şerîf ile hünkâr kapucu-başlılarından Mustafâ Ağa kırk kapucuyla gelüp cümle kal’a kapularun sedd edüp nefîr-i âm dellâlların nidâsın etdirür” (2:228).

3. Oysa paşa gecedен kaçmıştır: Evliyâ, Er Dede türbesinden konağa dönüp paşayla karşılaşp aynı rüyayı gördüklerini anladıktan sonra paşanın askerlerini topladığını; yani paşanın Ankara’dan ani kaçış kararını “aynı rüyayı” görmelerinin “mucizevi gücü”ne bağlasa da (“meğer paşa dahi Er Sultan vâkıasın görüp hakire nakl edüp vâkî’alarımız vâkî’ olup mutâbık geldi” 2:228); aslında paşa, “kendî” gördüğü rüya üzerine “daha gecedен aceleyle *sarrac* ile kıyafet değiştirip” kaçmıştır. Evliyâ, anlatısının devamında bunun “tedbirli” paşanın isabetli bir âdeti olduğunu bildirir: “Hikmet-i Hudâ, paşa ol gice bir muhavvif ve muhâtara vâkî’a görüp bir *sarrac* ile tebdîl-i câme olup birer esb-i tâzîye süvâr olup Seydî Battâl Gâzî pederi Hüseyin Gâzî ziyâretine kal’a kapusu açılınca tebdîl-i kıyâfet giderler. Ekseriyyâ mu’tâdı bu idi” (2:228).
4. Ve paşa şehri terk ettikten sonra kendisini yakalamaya geldiklerini haber aldığından bir daha Ankara’ya uğramadan Erkeksu’ya geçer. “Bu kadar halk kapucubaşıyla paşanın sarâyın basup bulamadılar. Şehrün enderûn [u] bîrûnunu ol kadar teccüss etdiler kim mümkün olup nâm [u] nişânından haberdâr olamadılar. Bu haberi paşa istimâ’ edüp gayrı şehri Engürü’ye dâhil olmayup şehrin şimâli tarafında Erkeksu nâm mahalle varup bir re’âyâ ile Kethüdâ Alî Ağa’ya bir kâğıd gönderüp bayrak askerlerin istemiş” (2:229).
5. Paşanın arkasından şehirde bütün olup bitenleri duyan, aynı zamanda paşanın kaçtığından haberdar olan Evliyâ, paşanın yanında bulunanların da canının tehlikede olduğunu duymuş olur: “Vây ol paşalının hâline kim bu sâ’atden gayrı bulunurlarsa mâlları garet olunup kendileri katl olunmasına fermân-ı şehriyârî sâdır olmuşdur’ deyü cümle paşalıyı mübâşirler ile nefy-i beled etdiler. Paşalının dahi cân-ı azîzine minnet kim minâreli şehre girmeyeler” (2:229). Yani öldürölmelerine ferman

çıkmiş olan paşalılar "minareli şehre girmemek"le kendilerini kurtarmış olurlar. Burada "minareli şehir" nitelemesi ile Müslümanların meskûn olduğu/çoğunlukta olduğu yerleşim yeri kastedilmektedir. Dolayısıyla paşanın adamları minareli bir şehre girmedikleri sürece emniyetler, anlamı çıkmaktadır. Nitekim paşa ve adamları kaçtığı Erkeksu (Mürted) Ankara'nın kuzey batısında bulunan bir Ermeni köyüdür. Ve Evliyâ, bundan sonra Erkeksu'daki Ermenilerin yaşam tarzlarını büyük bir ilgi ve keyifle gözlemleyerek anlatır.

6. Paşa, Engürü'yü "ele geçiremeden" Ankara'dan kaçır. Böylece Evliyâ, bu gerçeğin rüyasını görmüş olur.
7. Evliyâ, Ankara'ya isyancı paşa ile geldiğini bildiği hâlde, bu gerçeği ancak Ankara'yı gezdiği günün akşamında "gördüğü rüya" üzerine paşanın gerçekten "Ankara Kalesi'ne Celâlî olmak için" geldiğini anlamış gibi anlatır, böylece devlete karşı işlenen suça ortak olmadığını göstermek ister.
8. Evliyâ Çelebi'nin, anne tarafından akrabası¹⁴ olan Defterdârzâde Mehmed Paşa'ya büyük bir sadakati ve minnettarlığı vardır.¹⁵ Dolayısıyla akrabalık ve velinimeti olarak bağlı ve müteşekkir olduğu "paşa" ile "kul"u olduğu devlet arasında sıkışan Evliyâ'nın tek çıkışı masum "seyyah"lıktır! "Devlete isyan etmeyen", ama "paşa"sına da "nankörlük" yapmak istemeyen bir "seyyah"!
9. Evliyâ, Er Dede Sultan'ın ağzından "seyyahlığını" kutsar. Böylece kendisini temize çıkaran Evliyâ, isyancı paşalara vazife gereği hizmet ettiğinin altını çizer, dolayısıyla devlete "karşı" olmadığını, devletin düzenine sadık bir kul kişiliği ile paşaların hizmetkârı ve "salt" seyyah olarak toplumsal işlevini yerine getirdiğinin altını çizer.

14 "Vâlidesi, efendimiz Melek Ahmed Paşa'nın akrabâlarından olmağıla bu hakîrin dahi vâlide-i müşfikamız ile hâlîte-duhterleri idi. Mehmed Paşa efendimizle üns [ü] ülfetimiz ol cihetdendir" (2:189).

15 1647'de Mikrîlistân Seferi sonrası katıldığı paşaların yağma kutlamasından sonra bu seferi gerçekleştiren paşaların karakterlerini anlatarak "devlet adamlığı" profillerini çizer. Bunlar arasında Defterdârzâde Mehmed Paşa'yı velinimeti olarak onun paşalık başarılarını, gücünü, acımasızlığını, korkusuzluğunu, zenginliğini, iyiliklerini, cömertliğini büyük bir hayranlık, övgü ve takdirle anlatır (2:189-193).

10. Ankara'da "dilek" amacıyla halk tarafından çok ziyaret edilen Kurt-baba Türbesi, Evliya'ya metaforik olarak "Er Dede Sultan" rüyasını kurgulama olanağı verir.
11. Er Dede Sultan'ın gerçekten güreş gibi bir sporda güç veren manevi gücünü kendi "çıkma"nda yaşayarak ispat etmiş olur!
12. Rüya gücüyle patronu yani velinimetini olan paşasını Ankara'da *âsî* olmaktan kurtarır!
13. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Celâlî saldırılarının hedefi olduğunu bildiği Ankara'yı Celâlîlerden korumuş olur. Nitekim şehir *evsâf* anlatısını bilinçli olarak "şehrin Osmanlı'nın elinde kalması" için dua ederek bitirir:

Lâkin sahrâlarında kurâları [köyleri] ma'mûr ve cümle ahâlîsi ankâ [zengin tüccar] ve mesrûr [mutlu] buk'aları [binaları] hûb [güzel] ve halkı garîb-dost [misafirperver] ve mahbûb u mergûb [hoşa giden] kurâlarında [köylerinde] mezra'aları [çayırıları] vâfir [bol] ve hayrât [u] berekâtları [hayratları] mütekâsir [sayısız] ve ni'metleri firâvân [bol] ve uyûn-ı enhârları [akarsuları] cârî ve revân [akmakta] bir belde-i ma'mûr [u] âbâdân [bakımlı] kim kal'ası ve şehri lâ-nazîrdür [benzersizdir]]. Allâhu Te'âlâ inkirâzu'd-devrân dest-i Âl-i Osmân'da mü'ebbed ide [Dünya durdukça Allâh Osmanlı'nın elinde daim etsin]. Âmin, yâ Müste'ân (2:226).

Neden Hacı Bayrâm'ın Mürşidi Olan Er Dede Sultan ve Tarihî Gerçeklik?

Evliyâ, Ankara anlatımında Hacı Bayrâm-ı Velî ziyaretine büyük önem vermiştir. Şehirdeki ilk ziyaret noktası doğal olarak Hacı Bayrâm'ın türbesi ve camiidir; *evsâf* boyunca da onun manevi gücünü vurgulayan ifadelerle bir leitmotif gibi kullanmıştır. Ankara'dan ayrılırken de türbe ziyaretlerinin başında Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi gelir (2:228). Ancak Evliyâ, türbesinin tasvirinden çok onun manevi gücünü öne çıkarır. Bu da Hacı Bayrâm'ın Osmanlı'ya sadakatinden kaynaklanmaktadır. Nitekim tarihini boş bıraktığı bir tarihte Hacı Bayrâm'ın, "seyahat edip" Yıldırım'ın (salt. 1389-1403) yaptırdığını söylediği içi *pür-nûr* Eski Cami'nin içinde duran *kürsî-yi muhtereme* çıkıp vaaz verdiğini söyler.¹⁶ Burada Ev-

¹⁶ "Hattâ seyâhatle sene (---) târîhinde Sultân Yıldırım Hân-ı Gâzî'ye gelüp teberrüken binâ etdüğü ma'bed-i kadîm Eski Câmi'de kürsîye çıkup va'z [u] nasihat etdükleri kürsileri hâlâ Eski Câmi'-i pür-nûr içinde durur bir kürsî-i muhteremdür. Niçe kerre bu kürsî-i münîf üzre ba'zı meşâyih fudulluk edüp teberrüken va'z u nasihate çıkup nutka kadir olmayup hasr olup nüzûl etmişlerdür. Zirâ ol seccade üzre celse-i hafife etmeğe müsta'id şeyh gelmemişdür, değıl

liyâ bu bilgileri karıştırmıştır. Bahsettiği Eski Cami, Edirne'dedir ve Yıldırım'dan sonra yapılmıştır. Tarihten bilindiği üzere Hacı Bayrâm'ı Edirne'ye davet eden Yıldırım Bayezid değil, II. Murâd'dır (salt. 1421-1444, 1444-1451). II. Murâd (Şeyh Bedreddin İşyanı'ndan sonra) Hacı Bayrâm'ı Edirne'ye getirtmiş, Eski Cami'de ona vaaz verdirtmiştir.¹⁷ Bu vaaz ile onun ilim ve irfan derecesini görmüş ve takdir etmiştir. Onu ululayıp saygı göstermiş, böylece Türkmen yani *etrâk* Ankara ahalisini kendisine bağlamış, devlete sadakatini sağlamıştır.¹⁸ Evliyâ'nın tarihten bildiği ya da Hacı Bayrâm'ın Ankara'daki müritleri arasında belki de hâlâ anlatılan (?) bu bilginin etkisi ile tarihî bilgileri karıştırırsa da "[Edirne Eski Cami'deki] kürsiye çıkıp Hacı Bayrâm-ı Velî gibi konuşacak değerinde bir kimse olmadığı"nu vurgulayarak Hacı Bayrâm'ın ne kadar "engin bilgi sahibi ulu bir şahsiyet" olduğunu bilinçli olarak vurgulamak istemiştir.

kim bî-bâk u bî-pervâ va'z u nasihat ide. Bayrâm-ı Velî böyle bir ulu sultândır. Ba'dehû Yıldırım Hân asrında dâr-ı bâkiye irtihâl edüp derûn-ı hisâr-ı Engürü'de tekye-i pür-envârında bir müzeyyen ve mükellef ve mükemmel kubbe-i pür-envâr içinde medfûn oldukları ..." (2:228).
17 Evliyâ, Ankara "evsâf"ında 1402 Ankara Savaşı'ndan hiç söz etmez. Yıldırım'ın Timur karşındaki yenilgisinden 2. cildin başında yer alan Bursa "evsâf"ında söz eder (2:27). Burada yine yanlış olarak "Devlet-i Yıldırım Hân'daki ulemâ ve sulehâ ve kibâr-ı evliyâlar" arasında Hacı Bayrâm'ı zikreder: "**el-Mevlâ eş-Şeyh Şehâbeddîn-i Sîvasî**: Yıldırım Hân ulemâsıdır. Nice yüz cild kütüb-i mu'teberelerinden gayrı bir tefsîr-i şerîf te'lîf etmişdür kim gûyâ Tefsîr-i Cerîrî'dür. Kendileri Ayasuluk'da medfûnlardur. Ve **Mevlânâ Kutbeddîn-i İznîkî**: Timur ile çok mücâdele edüp ilzâm etmişdür [susturmuştur]. İznîk'de medfûndur. Ve **eş-Şeyh Hacı Bayrâm-ı Velî**: Nehr-i Kara-Çubuk kenarında Sol nâm bir karyede vücûda gelmişdür. Ser-çeşme-i Bayrâmî'dür. Yıldırım Hân'da Engürü kal'ası içinde âsitâne-i azîminde medfûndur. Ve Şeyh Hâmîd hazretlerinden me'zûndur" (2:28).

18 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın elinden çıkan şehirleri geri alan II. Murâd daha tahta çıktığı yıl 1421'de Ankara'yı kendine bağlar. Kısa bir süre önce yaşanan Şeyh Bedreddin ayaklanması dolayısıyla II. Murâd Ankara'da geniş mürit çevresi olan Hacı Bayrâm-ı Velî'yi Edirne'ye davet eder. Onun sadakatini görüp geri gönderir. On beşinci yüzyılın önde gelen yazarları, Hacı Bayrâm'ın halifelerinden Yazıcızâde Mehmed Efendi (ö. 1451) ve kardeşi Ahmed Bîcân (ö. 1466'dan sonra) yazdıkları tasavvufî eserlerle Bayrâmîyye tarikatının yayılmasında etken olmuşlardır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3. bs. (Ankara: TTK, 1972), 1:534. Ayrıca II. Murâd, Hacı Bayrâm'ın müritlerine vergi muafiyeti sağladığı da bilinmektedir. Bkz. Halil İnalçık, "Murad II," *İslâm Ansiklopedisi*, 3. bs. (Ankara: MEB, 1979) 8:614.

Sonuç

İsyancı Paşa ile Ankara'ya gelen Evliyâ, Osmanlı'ya yani "devlet"e olan sadakatini, tarihte devlete sadakati "sabit" olan Hacı Bayrâm'ı öne çıkararak ve sonunda da Hacı Bayrâm gibi bir ulunun "mürşid"i olmuş olan "Er Dede"yi rüyasında görme yoluyla pekiştirerek "suçluluk duygusunu" itiraf etmiş ve kendisinin "bir seyyah" olarak "masum" olduğunu ortaya koymak istemiştir.

Kaynaklar

- Dankoff, Robert. "Reporter and Entertainer: Portents and Dreams." *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, 206-209. Leiden: E.J. Brill, 2004.
- _____. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*. Çeviren Semih Tezcan. İstanbul: YKY, 2013.
- Demirel, Ömer. "Osmanlı Uzun Çarşılarına Örnekler: Ankara-Sivas Uzun Çarşıları." *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler*, c. 1, hazırlayanlar Yılmaz Kurt ve Ertan Ünlü, 377-393. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF, 2012.
- Ergenç, Özer. "16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapı ve Kentsel Özellikler." *Tarih İçinde Ankara: Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, hazırlayanlar Erdal Yavuz ve Ümit Nevzat Uğurel, 49-60. Anlara: ODTÜ, 1984.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*. Hazırlayan Orhan Şaik Gökyay. c. 1. İstanbul: YKY, 1996.
- _____. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*. Hazırlayanlar Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. c. 2. İstanbul: YKY, 1999.
- Galanti, Avram. *Ankara Tarihi*. İstanbul: Tan Matbaası, 1950.
- Gemici, Nurettin. "Evliyâ Çelebi'nin Arapça Bilgisi ve Arapça Kaynaklarla İlişkisi Üzerine Gözlemler." *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Yazılı Kaynakları*, hazırlayanlar Hakan Karateke ve Hatice Aynur, 186-199. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.
- İnalçık, Halil. "Murad II." *İslâm Ansiklopedisi*. c. 8. 3.bs. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1979.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- Tanyu, Hikmet. *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1967.
- Târih-i Na'îmâ*. Hazırlayan Mehmet İpşirli. c. 4. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Tezcan, Nuran. "Tarihin Işığında Evliyâ Çelebi'nin Ankara'sı." *Seyyahın Kitabı: Evliyâ Çelebi Üzerine Makaleler*, 207-254. İstanbul: YKY, 2019.
- _____. "Kurmacanın Gücü: Alıntı mı, Yanılgı mı, Kurmaca mı?" *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Yazılı Kaynakları*, hazırlayanlar Hakan Karateke ve Hatice Aynur, 12-25. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.

- Tunçer, Mehmet. *Ankara (Angora) Şehri Merkez Gelişimi: 14.-20. yy.* Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.
- _____. “Angora (Ankara) Tarihsel Kent Merkezi Gelişim Süreci ve Suluhan Çevresi Tah-takale Çarşısı.” *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler*, c. 2, hazırlayanlar Yılmaz Kurt ve Ertan Ünlü, 685-722. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. c.1. 3.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972.
- <https://www.evliyalar.net/er-dede-sultan-hallac-mahmut-turbesi>. “Er Dede Sultan (Hallaç Mahmut Türbesi) Ankara-Altındağ-Hallaç Mahmud Camii.” [Kaynak: Abdülkerim Erdoğan. *Manevi Mimarlarıyla Ankara*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007], (erişim: 23 Mayıs 2023).